

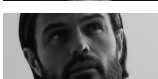

INHOUD

Lichaam		7
Willem Jan Otten		9
Notities en vragen over het lichaam als man		
Ed Spanjaard		27
Orhan Bucakli		35
Paul Scheffer		45
Herman Debrot		55
Jan den Boer		65
Anil Ramdas		75
Joep Jaspers		89
Patrick van Dam		99
Bor Verkroost		107
Sebastiaan Labrie		117
Fred Hekket		127

135		Mees van Dijk
145		Werner Reiman
153		Steve van Heyningen
161		Antoine Bodar
169		Jorgen Welsink
177		Aat Veldhoen
183		Ahmed Marcouch
191		Johan Quist
199		Raymi Sambo
209		Alex Korzec
217		Stephan Sanders
229		Arie Boomsma

LICHAAM

We kenden elkaar al, niet erg lang en behoorlijk oppervlakkig, maar toch: toen het moment aanbrak dat Arie werd geschorst bij zijn toenmalige werkgever de EO, omdat hij bijna blote foto's had laten maken voor *L'homo*, de eenmalige manneneditie van *Linda*, was het niet vreemd dat wij elkaar opzochten om de kwestie te bespreken die in alle media hoog werd opgespeeld.

Arie verbaasde zich over het taboe dat er kennelijk nog op het mannelijke lichaam rustte, en ook over de verwijten van narcisme, blasfemie en nog veel erger die hem ten deel vielen. Goed, kritiek kwam vooral uit conservatief-gelovige hoek, al te veel lankmoedigheid viel daar misschien niet te verwachten, maar ondertussen ging Stephan na hoe een blote foto zou vallen bij het intellectuele of politieke deel van Nederland. Het 'ijdelheid der ijdelheden' zou er misschien niet bij gehaald worden, maar zou de reactie zoveel ruimhartiger zijn geweest?

Zo raakten we in gesprek over de man en zijn lichaam: hoe werd daar eigenlijk mee omgesprongen binnen de christelijke traditie? Bestond en bestaat daar nog steeds het beeld van enkel zondigheid, vleselijke lusten en vanitas? Stephan had eerder een essay geschreven over de verhouding tussen de intellectueel en zijn lichaam, en concludeerde dat die op z'n minst ongemakkelijk was.

Je hebt grofweg gezegd hoofdmannen, die het van school en slimheid moeten hebben, en lichaamsmannen, die uitblinken in sport, al vroeg mooie brede schouders hebben, en daarna hun uiterste best moeten doen om niet voor dom versleten te worden, want *brains* en een afgetrainde platte buik, dat gaat niet samen.

Zo ontstond het idee om samen een boek te schrijven, en toen stonden we voor de moeizame taak heel verschillende mannen te vinden, zowel van het lichaamsbewonderende als van het lichaamsverachtende soort, en alles wat zich daar tussen bevindt. We wilden niet de meest voor de hand liggende kandidaten portretteren, zoals de breedste bodybuilder of de meest gefacelifte man van Nederland. We zochten naar mannen die een onverwacht licht konden laten schijnen op hun lichaam, en in één moeite door ook op hun 'mannelijkheid', wat zij daar ook onder mochten verstaan.

Zo hebben we 21 mannen geïnterviewd, en ook onszelf niet gespaard.

Je kunt anderen het hemd van het lijf willen vragen, maar dan moet je zelf ook niet te beroerd zijn om je shirt uit te trekken.

We vroegen alle geportretteerden een foto te laten nemen door Judith Vermeij of Jan van Breda, en daarbij zelf te bepalen hoeveel of hoe weinig ze van hun lichaam wilden prijsgeven aan het flitslicht. 'Trek net zoveel uit als comfortabel is...', dat was ons advies.

Het resultaat van onze zoektocht kunt u hier dus niet alleen lezen, maar ook zien en ja, misschien zelfs bewonderen.

Arie Boomsma en Stephan Sanders

NOTITIES EN VRAGEN OVER HET LICHAAM ALS MAN

In dit boek wordt mannen gevraagd naar hun lichaam. Het kan niet anders of de duivels nieuwsgierige vragers bedoelen ook hun naakte lichaam. Vanzelfsprekend is het mannenlichaam immers niet – daar hebben we het woord ‘naakt’ voor, om uit te drukken dat het in de wandeling bedekt is. Niet alleen vanwege het weer, maar ook omdat wij zelf willen bepalen wanneer het gezien mag worden, en door wie. Eigenlijk bedoelen we: de naaktheid is van ons, het is aan ons om uit te maken wie het mag zien. Dat geldt ook voor de tekooplopers onder ons, die niets liever willen dan door zo veel mogelijk onbekenden gezien te worden.

Van wanneer dateert mijn lichaam, ik bedoel: wat is mijn vroegste herinnering aan mijn eigen lichaam?

Het is, merk ik, in een mannenboek makkelijker om ballonnetjes over het vrouwenlichaam op te laten. Ik weet bijvoorbeeld precies op welk lichaamsdeel van een vrouw ik val, op het fetisjistische af. De vrouw met wie ik leef, heeft die lichaamsdelen. Het zijn er twee. Ik weet dat ik vrekkig klink, maar ik beperk me ertoe ze alhier X'en te noemen. Als ze onbedekt zijn, kan ik mijn ogen niet van ze afhouden. Ik heb na bijna 35 jaar welgevallen de indruk dat mijn blik in kwestie altijd door haar wordt genoteerd, of laat ik op z'n minst zeggen dat zij het terdege bespeurt wanneer de blik

niet wordt geworpen. Er is over deze blik nooit met één woord gesproken – mensen die lang elkaars leven delen kunnen op ‘Zeer Intieme Uiterst Fysieke Punten’ melkwegstelsels van elkaar verwijderd zijn.

Eens heb ik een nieuwe kennis, een vrouw iets ouder dan ik, tegen mijn vrouw horen zeggen: goede X'en heb jij, beseft *hij* eigenlijk wel hoe mooi?

Met hij bedoelde ze mij. Ik zat erbij.

Ik snap nog altijd niet hoe het gesprek zich zó had kunnen ontwikkelen dat dit gezegd kon worden. Wel maakte ik uit de opmerking op dat de kennis anders naar mijn vrouw keek dan ik naar haar man – die er overigens niet bij was.

Kijk ik naar mannen, of zie ik ze alleen?

Als ik merk dat een medeman hetzelfde aan mijn vrouw mooi vind als ik, dan is dat niet onprettig. Zij onttrekt haar X'en niet aan andere blikken dan die van mij. Maar als ik ontdek dat *zij* eenzelfde blik als de mijne werpt, maar dan op een naakt gelaten lichaamsdeel van een medeman, dan word ik op het diabolische af onrustig. Zo is de Trojaanse oorlog begonnen. Niet omdat Helena onweerstaanbaar was, maar omdat haar wettige man Menelaos bemerkte dat Helena naar de enigszins donzige plek in de nek van de achteloos op bezoek zijnde Paris staarde – daar waar zijn wervels bijna onmerkbaar overgaan in een gootje.

Nota bene, het gaat hier niet om wat wij intieme delen zijn gaan noemen, maar om benen, armen, schouders, nek, zelfs handen – die normaal gesproken hors concours zijn, ze kunnen immers nauwelijks ‘naakt’ genoemd worden. Maar zelfs handen worden naakt als ik merk dat zij erdoor begoocheld raakt op de wijze waarop ik door haar X'en.

In 1986 kon ik mij herinneren wanneer ik mijzelf voor het eerst in de spiegel heb gezien. Ik was gevraagd om voor studenten een lezing te houden getiteld *Hedendaagsch Begeren*. Ik had een jaar eerder een boekje gepubliceerd over pornografie, *Denken is een lust*. Daarin probeerde ik te begrijpen hoe het mogelijk is dat ik, in de jaren zestig opgevoed door vrijdenkers met een abonnement op *Verstandig Ouderschap*, mij had verslingerd aan pornografie en mij daar toch voor schaamde. En dat terwijl mij door de Vereniging voor Seksuele Hervorming verteld was dat er maar één ding was waar ik me voor hoefde te schamen, en dat was de schaamte.

De tekst van de lezing ben ik verloren, maar de herinnering aan mijn 'eerste zelfgeworpen bestuderende blik' op mijn lichaam is als los verhaal in *De letterpiloot* opgenomen, een essaybundel uit 1994. Vreemd – ik herinner me deze herinnering, en dat die om zo te zeggen 'riant' was, ik kon op mijn vierendertigste mijn achtjarige zelf nog lichamelijk herinneren.

Als ik me concentreerde op mijzelf, staande in de gang van het Amsterdamse huis, 's avonds, terwijl mijn moeder in een belendende kamer blokfluitles aan het geven was – ik werd geacht al te slapen, maar stond halfnaakt voor de spiegel en wilde even mooi en gespierd zijn als de hoofdpersoon de indianenjongen van het Gouden Boekje – enfin, wat mij toen moeiteloos afging: al herinnerend mijzelf *worden*. Dat kan ik niet meer.

'Naar wie keek ik?

Wie zag ik?

Wat was mijn lichaam voor verschijning daar aan het einde van de gang?

Het gaat hier om de eerste herinnerde blik op mijzelf. Er zullen talloze ogenblikken van narcisme aan

vooraf zijn gegaan, maar dit is voorsnog de herinnering aan de eerste blik, en ik beschouw de toestand van sturende onlesbaarheid die erop volgde als een min of meer bewuste blik van mezelf als een erotisch schep-sel. Ik deed intussen niets anders met mezelf dan nu en niets anders dan een andere positie innemen om mezelf beter te kunnen zien.

Je zou kunnen zeggen: dit was het begin van mijn leven als minnaar. Het is begonnen met dat ik een beeld werd. Met een plaatje in een boek en met een poging om in mijn spiegelbeeld dat plaatje te ontwaren, en ik slaagde daarin, want ik begon te gloeien. Trillend van vrees, want ieder moment kon de les afgelopen zijn en de deur waarop de spiegel was bevestigd geopend worden, en met de spiegel zou ik worden weggedraaid en betrappt. Schaamte maakte van meet af aan deel uit van mijn opwinding.'

De herinnering is er nog, maar ik heb haar niet meer. Dat wil zeggen: ik weet dat ik mij dit herinnerd heb, maar ik beleef de herinnering niet meer. Dat is een ontdekking van de laatste jaren: eerste herinneringen verdwijnen, het vermogen om ze te 'incarneren' verzwakt, op een essentiële manier raak ik mijzelf als lichaam kwijt. Er sijpelt met het ouder worden onmiskenbaar iets uit mij weg. Soms denk ik dat dit een typisch schrijversfenomeen is. Dat als ik de herinnering niet had opgeschreven, zij wel zou zijn blijven leven.

Nu en dan komt er een andere eerste lichaamsherinnering voor in de plaats. Zoals aan Omi, mijn Indische grootmoeder, toen ik vier was, hooguit vijf. Op haar, en op mijn vijfjarige lichaam, wil ik met deze aantekeningen uitkomen.

We kunnen de geschiedenis van de naaktheid laten beginnen in het paradijs, nadat Eva, zonder daar veel moeite voor te hoeven doen, Adam had overreed om na haar een hap van de verboden vrucht te nemen. Het verhaal wordt in het eerste boek van de Bijbel, Genesis, zorgvuldig zó verteld dat we begrijpen dat zowel Adam als Eva pas als het te laat is begrijpen wat ze hebben gedaan. Vondel noemt dit 'naberouw'. We begrijpen ook dat ze op dat moment bloot zijn. Dat is het paradijselijke woord voor naakt: bloot zijn baby's, bloot ben je als niemand je ziet, of alleen met vertrouwden. Tijdens mijn exercitie als indianenjongen voor de spiegel balanceerde ik op de rand van bloot en naakt.

Adam en Eva zijn zich van hun bloetheid niet bewust, ongeveer zoals mijn hond niets aantrekt als ik hem ga uitlaten, ook al weet hij dat hij Max, de rottweiler van de buurvrouw, kan tegenkomen. Op het moment dat Adam en Eva beseffen dat ze hun belofte niet hebben kunnen houden, dat ze, of ze willen of niet, brekers zijn, overtreeders, willen ze plotseling ook hun lichaam bedekken.

Je stelt je voor dat Eva Adam naar haar ziet kijken en voor het eerst niet gezien wil worden. En andersom. Het ontzettende wegstijgen en ontwijken, dat het menselijk verkeer zo infernaal kan maken, het niet onder ogen komen van de liefste en willen verzwijgen, het vrezen van het oordeel, het bitse afreageren, het weten dat er dwars door je heen wordt gekeken, het vernederende bluffen dat er niets, maar dan ook niets serieus aan de hand is, het afschuiven van de schuld, het klikken en aangeven, het onuitroeibare *als ze onder mijn pony kijken zien ze dat ik jok* – het is allemaal begonnen, en het liefst zou je nu volmaakt onzichtbaar zijn, of beter: *er niet zijn*. Maar je bent er, en je bent een en al lichaam, naakt, naakt, naakt.

Het is vervolgens ook een van de eerste dingen die God (in de vertaling van Pieter Oussoren) vraagt als hij het bibberende stel gevonden heeft: 'Wie heeft aan jou gemeld dat je naakt bent, jij?' Deze naaktheid is in Genesis geen seksueel gegeven. Waar men het toch vandaan haalt dat uit het paradijsverhaal zou blijken dat mensen voor hun begeerte gestraft worden, dat vrouwen door hun vleselijke lust de oorzaak zijn van de erfzonde, het is mij nooit helemaal duidelijk geworden – ik lees boven alles dat de eerste twee mensen op het moment dat zij beseften dat zij de ene afspraak die zij hadden gemaakt, hadden geschonden, dat zij toen ineens ook beseften hoe weerloos, futiel, sterfelijk, kortom *lichamelijk* zij waren. Naakt, dus.

Is het onderwerp van dit boek wel het lichaam? Of is het de blik – the eye of the beholder?

Ik durf niet eens te denken aan wat er gebeurd zou zijn als ik op een hém gericht geraakt zou zijn geweest, in plaats van op haar. Wel kan ik het me terdege vóórstellen – mijn puberteitsvriendschappen met jongens zijn hevig en verliefd geweest. Maar iets zegt mij dat ik het nog geen week zou hebben uitgehouden als het seksueler geworden was met iemand van wie ik dezelfde blik op mij verwacht zou hebben als ik op hem geworpen had. Mijn liefde zou in een vonkenregen van jaloerse onzekerheden zijn opgebrand, het zou een duel zijn geweest, een almaar doorknetterende kortsluiting, uitputtend en op den duur ook pointeloos als de degengevechten aan het eind van *Pirates of the Caribbean*.

Iedere geslaagde paarvorming van na de seksuele revolutie is een wonder, maar die tussen twee mannen grenst aan het bovennatuurlijke en moet, om met de dichter Gustaffson te spreken, 'naar het laboratorium voor Zwarte Mineralen worden gestuurd voor nader onderzoek'.

Ik vraag me af of ik ooit wel naar een naakt mannenlichaam heb gekeken anders dan 'kijkend met haar ogen'. Onrustig, dus.

Ja, op schilderijen en in films. Ik bedoel echt: kijken, niet zien, noteren en dan doen alsof je niet kijkt, wat mij een paar keer per week in het zwembad overkomt, als ik na afloop met medemannen onder de douche sta.

Laatst sprak ik etser en aquarellist Paul van Dongen, wiens verbluffende kunst uit lichamen bestaat. Hij etst mannenlichamen en aquarelleert vrouwen. De etsen zijn letterlijk manshoog, ze worden gedrukt op een pers ter grootte van een achtertuintje, op muurwijde vellen papier. De lichamen zijn altijd naakt, en altijd is Van Dongens lichaam het model. Ook op een van zijn laatste dingen zijn zes mannen te zien, zes om ontferming smekende, handenwringende, hun hoofd in schaamte of afgrijzen afwendende figuren die op een onnavolgbare wijze op elkaars schouders gezeten zijn, waardoor er een soort vlechtwerk van ontredde poses ontstaat. En alle zes de mannen hebben hetzelfde lichaam: dat van Paul van Dongen. Dat ik overigens nog nooit anders dan geëts heb gezien, hij is een uitgesproken gekleed mens.

De kunstenaar vond het belangrijk dat ik de ets 'op de hand' bekeek, dat wil zeggen: van dichtbij. Het vel lag op de vloer van de woonkamer en wij hurkten en knielden langszij. Het ding mag dan twee meter hoog zijn, een ets is een ets, dat wil zeggen: opgebouwd uit dezelfde haarfijne streepjes als waarmee een Gustave Doré-illustratie van Dantes Hel is gemaakt. Hij had er drie maanden over gedaan, streepje voor streepje had hij lichaamsdeel uit lichaamsdeel laten ontstaan, voetbeentje voor voetbeentje, knieschijf voor knieschijf, testikel voor testikel, biceps voor biceps, wenkbrauw voor wenkbrauw...

In den beginne was een krasje.

Ik keek letterlijk mijn ogen uit. Maar ik had in het geheel niet de sensatie naar Paul te kijken, terwijl ik hem, als ik even afstand nam om de zes mannen in het totaal van hun compositie te zien, toch echt herkende. In alle zes.

Wat was dit voor kijken?

Paul zei dat hij beslist niet wilde opscheppen, maar hij had, begrijp me niet verkeerd, het gevoel dat hem, op mijn niveau natuurlijk, iets aan het lukken was wat hij bij Michelangelo vaak had gezien: menselijke figuren die, vóór ze geschilderd worden, al gebeeldhouwd leken te zijn. Of geboetseerd.

‘Het lichaam moet mannelijk zijn,’ zei hij, terwijl hij wees naar een van de minutieuze penissen, waarvan hij zei dat hij de plooitjes rond de eikel met een loep had geëts – vijf jaar geleden kon hij dat nog met het blote oog –, ‘maar ik probeer de pose vrouwelijk te laten zijn.’

De ets heet *Deemoed*, de figuren drukken een onmiskenbare onderworpenheid uit – alsof ze door eigen toedoen in ontredde verkeren. Ze wenden zich af, van een overmacht, alsof ze liever niet gezien werden, en tegelijkertijd lijken ze zich tot die overmacht te richten.

‘Haïti,’ zei ik – want het waren de dagen dat de kranten en de tv-schermen gevuld waren met dode lichamen en wanhopige poses. En ik vroeg me ook af of hij met een ets als deze op zijn manier de geschiedenis van de naaktheid becommentarieert – of hij met zijn streepjesevenbeeld niet eigenlijk Adam ongedaan probeert te denken, en hem *zo naakt hij kan* richting Oordeel dirigeert.

Soms drukt een kunstwerk precies dat uit wat je in de werkelijkheid nooit zult kunnen fotograferen of filmen. Mensen die hun aangezicht verbergen achter wringende

handen. Je krijgt dan een pose te zien – aangenomen door een naakt lichaam.

Het trof me intussen dat hij precies dat wat *Deemoed* zo sterk en krachtig maakt, ‘vrouwelijk’ had genoemd. En ik dacht: hij heeft gelijk, het beeld is krachtig omdat het zwakheid uitdrukt. Als de tegenstelling mannelijk-vrouwelijk zin heeft, dan alleen wanneer we naar het vrouwelijke mogen kijken als naar iets wat zich voor onze blik verbergt. Het wil niet naakt en onbeschermd zijn. Dat Paul van Dongen dit aartsvrouwelijke uitdrukt met zijn eigen, zesvoudige, mannelijke lichaam, maakt zijn kunst mannelijk. Want at is dan ‘het mannelijke’ (waar vanzelfsprekend ook de vrouw die creëert over beschikt) van de ets: niets, maar dan ook niets blijft verborgen voor Van Dongens blik.

Ook door naar naakte mannen van Lucian Freud te kijken ben ik gaan begrijpen dat je het naakte ongedaan kunt kijken. Dat geldt voor zijn mannen én zijn vrouwen, maar omdat ik in het echte leven nooit anders naar mannen kijk dan heel kort, en daarna doe alsof ik niet naar ze kijk, is het langdurige kijken naar Lucian Freudmannen iets bijzonders. Anders dan bij Michelangelo en Paul van Dongen vraag ik me na verloop van tijd niet meer af *wat zij uitdrukken*. Ze worden van verf, en toch zijn ze van vlees. De naaktheid – dat wat me weg had zullen doen kijken – is verdwenen. En toch zie ik een man, een persoon. De ontroering die me in 2008 tijdens de overzichtstentoonstelling in Den Haag overmande (dat is hier nu eens echt het woord), vertelde me iets wat ik vermoedde maar niet wist: ik wil verzoend worden.

Waarmee?

Lang geleden werd er een jongetje geboren. Toen zijn moeder aan de ziener Tiresias vroeg hoe lang hij zou leven, was het antwoord: ‘Zolang hij zichzelf niet kent.’

Dit jongetje heette Narcissus. Zijn verhaal wordt door Ovidius verteld in Boek III van de Metamorphosen. Het is meeslepend vertaald door M. D'hane-Scheltema.

Op zijn zestiende verjaardag raakte Narcissus in een bos verzeild. Daar zwierf ook een meisje dat Echo heette. Ze kon, sinds een conflict met Zeus' echtgenote Hera, alleen maar héél kort spreken, en dat dan nog alleen door de laatste woorden van een ander te herhalen. Iemand met zo'n aanhankelijk karakter wordt hartverscheurend verliefd, dat kan niet anders. Zij werd het op Narcissus, maar die sloeg voor haar op de vlucht. Ovidius geeft hier geen verklaring voor – eigenlijk slaat in zijn liefdesverhalen altijd een van beide partijen subiet op de vlucht. Paniek, dat is heel vaak het eerste bij hem.

De versmadede Echo wordt van verdriet anorectisch en heel mager, en zij sterft – 'wat rest zijn botten en haar stem'. Maar over de vluchtzieke Narcissus wordt door vriendinnen van Echo een vloek uitgesproken: laat hem even verliefd worden als Echo op hem was, maar 'laat ook zijn geliefde ongrijpbaar zijn'. Als Narcissus vervolgens water uit een roerloze bron wil drinken, krijgt hij nóg een dorst, hij voelt 'begeerte naar iets lichaamloos: wat lichaam lijkt is water'. Wat hij ziet is schitterend, 'alles waarom hij zelf bewonderd wordt, bewondert hij'. Tijdens een heftige agonie beeft hij: 'Ik ben het zelf!' Dit is een van de raadselachtigste zinnen die iemand kan uitspreken.

Het is een hondsverwarrende toestand, en hij roept dan ook: 'O, kon ik nu maar van mijn eigen lichaam afstand nemen!' Vreemde minnaarswens, zegt hij zelf, 'wegwensen waar je naar verlangt'. Ook hij zal wegteren, net zo lang tot er niets meer over is 'van het lichaam waar eens Echo naar verlangd had...'

Volgens Ovidius blijft Narcissus zichzelf 'zelfs in het dodenrijk bekijken in het water van de Styx'.